

tedy prakticky vše kromě chození po nákupech a vysedávání před obrazovkami televizorů. Popisuje odlišnou motivaci tohoto jednání u nadějných yuppies, u průměrných zaměstnanců a u zaměstnaných žen. Snaží se pochopit, jak „vymačkávání času“ jedněch souvisí s rostoucí

mírou nezaměstnanosti druhých, popisuje bludný kruh vydělávání a utrácení, analyzuje kupování času druhých. Osudová otázka „How much is enough?“ zůstává i v tomto kontextu nezodpovězena.

Jan Keller

**Andrew Arato and Jean L. Cohen:  
Civil Society and Political Theory**

Cambridge, MA, MIT Press 1992, 771 s.

Téma občanské společnosti a jejího vztahu k politice je dnes u nás ve středu pozornosti politiků a žurnalistů, čeká však stále na výrazné slovo politického či sociálního teoretika. Přitom čtenářům Sociologického časopisu není třeba zvlášť zdůrazňovat význam tohoto klasického tématu pro moderní sociálněpolitické myšlení. Krystalizuje v reakci na nové historické podmínky moderny, které se snaží teoreticky uchopit, a prošlo několika teoretickými podobami a kontexty, spolu s tím jak se měnila povaha toho, co jej mělo v praxi představovat. V západní politické a sociální teorii registrujeme od 70. let postupné znovuožívání zájmu o ono téma. Intenzita tohoto zájmu je přitom dána dvojjedností teoretického úkolu: kriticky reflektovat samotný status pojmu a představy občanské společnosti v nových podmínkách a zároveň se pokusit onen pojem pozitivně teoreticky vymezit a empiricky jej identifikovat jako reálný fenomén.

Kniha s názvem *Občanská společnost a politická teorie*, kterou v roce 1992 vydali autoři Andrew Arato, profesor sociologie na New School for Social Research, a Jean Cohen, profesorka politické vědy na Columbia University, je nejen důkladným a systematickým pokusem o naplnění tohoto úkolu, ale se svými 770 stranami snad i dosud nejobsáhlejší a nejsystematičtější monografií o občanské společnosti vůbec. Svými teoreticko-praktickými ambicemi se však zároveň již stala novým iniciátorem a katalyzátorem kontroverzí, jež dané téma vyvolává.

Dílo je rozčleněno do tří rozsáhlých oddílů. Již první z nich, *Diskurs občanské společnosti*, naznačuje důslednost, s jakou se autoři pustili do svého úkolu. V první kapitole této části vyjmenovávají nedávné politické

fenomény, které vedly k potřebě nové artikulace onoho pojmu. Zkušenost naší geopolitické oblasti je zde zahrnuta hned ve dvojmž záběru – poprvé jako demokratická opozice uvnitř nedemokratických režimů a podruhé jako makropokusy o revitalizaci sfér občanské společnosti po politických změnách koncem 80. let. Zde autoři poněkud podlehlí sebeidealizaci hnutí, které stály v čele oněch změn. Výrazná politizace pojmu občanské společnosti – která přišla s tím, jak se vítězná hnutí cítila být jejím pravým reprezentantem – zapadá totiž věrně do jejich vlastního teoretického projektu. Nestačili již však reflektovat proměnu historického kontextu, ve kterém zde idea občanské společnosti začala operovat později a která vedla i k proměně jejího chápání u těch, kteří se ji snaží prakticky udržet při životě.

Kniha však není žádným akčním programem. Hloubku teoretického záběru dokumentuje již kapitola *Konceptuální historie a teoretická syntéza*. Sleduje teoretickou krystalizaci ideje občanské společnosti a pro vystopování jejích kořenů se vrací až k Aristotelovi. Jde pak přes nástin středověkých křesťanských vizí a koncepcí odrážejících nástup nových politicko-společenských vazeb v tzv. stavovském státu, dále podrobněji pojednanou raně moderní politickou teorii (reprezentovanou zde Bodinem, Hobbesem a Lockem), až k Hegelovi. Teprve u něj autoři nacházejí teoretickou syntézu, jež formulovala už ryze moderní pojem občanské společnosti.

Autoři přistupují k takto hlubokému záběru, aby vyšli vstříc ambicím svého díla spojit co možná nejdůkladněji kriticko-teoretický a pozitivně praktický úkol. Reagují na stav, kdy různé politické modely přítomnosti, které užívají pojmu občanské společnosti, si nejen navzájem protřečejí, ale jsou z velké části i chabě kategoriálně fundované a nejasné i v ohledu svých praktických nároků. Historický přehled napomáhá objasnit významy klíčových

pojmu v různých teoretických kontextech a historických podmínkách a zároveň projasňuje možnosti relevantního kategoriálního aparátu dnes. Také ovšem poukazuje na základní historicko-praktickou angažovanost předkládaného díla – tj. snahu adekvátní rekonstrukcí pojmu občanské společnosti znovu oživit a postavit se za určitou politickou kulturu, na kterou je onen pojem vázán, politickou kulturu věku demokratických revolucí, jejíž motivační potenciál nebyl podle autorů dosud vyčerpán.

Z pokusů o podržení pojmu občanské společnosti a jeho přizpůsobení podmínkám 20. století vyzdvihují autoři především dva: Parsonse a Gramsciho. Oceňují na obou, že již důsledně odlišují sféru občanské společnosti nejen od státu, nýbrž také od ekonomiky, a sami dále tento trojrozměrný model užívají. Odpoutáním pojmu občanské společnosti od volného trhu se mj. ruší ostré vymezení sféry občanské společnosti jako říše soukromého, jež měla být chráněna před státem, a dříve přísně střežená hranice mezi veřejným a soukromým se do značné míry stírá. Sféra soukromého coby útočiště autonomního individuálního úsudku zůstává sice pro moderní pojem občanské společnosti nezbytnou podmínkou – ale právě jen podmínkou, nikoli jejím vlastním naplněním.

V ohledu hodnotové výplně sféry občanské společnosti však zároveň oba projekty kritizují. Parsonsův za tendenci rekonstruovat normativní obsahy pouze z empiricky dané skutečnosti, Gramsciho naopak za tendenci konstruovat je utopicky směrem k budoucnosti. Oni sami nechťejí vykročit za institucionální a hodnotový rámec moderny, zároveň si však chtějí vůči ní podržet kritický odstup. Dvoukolejnost jejich přístupu sleduje metodický vzor, který najdeme poprvé důsledně rozpracovaný opět u Hegela ve vztahu k buržoazní společnosti a státu. Občanská společnost je pro ně jak empirickou daností (byť v potenciální, redukované či deformované formě), tak ve své ideální podobě a funkci normativním kritériem, podle něhož se tato realita posuzuje. Metodická dvoukolejnost tady jde ruku v ruce s vědomím dvojího potenciálu modernizačních procesů: emancipativní racionalizace komunikace (pro kterou je třeba nalézt empirické zakotvení) a zvětčující racionalizace ekonomických a

politických institucí (pro které je třeba udržet normativní kritérium kritiky).

Druhý oddíl knihy – *Slabiny občanské společnosti* – pojednává o různých kritikách idealizovaného pojmu a normativní ideje občanské společnosti, kritikách více méně současných, nicméně již považovaných za klasické. Jsou identifikovány čtyři druhy kritiky: normativní kritika Hannah Arendtové, historistní kritika s poněkud teoreticky nesourodým spektrem reprezentantů: Carl Schmitt, Reinhart Koselleck a Jürgen Habermas, genealogická kritika Michela Foucaulta a nakonec systémově teoretická kritika Niklase Luhmanna. Při podrobném rozboru těchto kritik autoři oceňují jednotlivé postřehy, ale zároveň již hájí ideu občanské společnosti v té podobě, v jaké ji sami zastávají. Každý druh kritiky jim k tomu poskytuje specifickou příležitost.

U Arendtové se téma občanské společnosti dostává do vztahu k fenoménu, který pro Arata s Cohenovou představuje její nejvýraznější akční instanci, k fenoménu sociálního hnutí. Zatímco pro Arendtovou jsou sociální hnutí jako masová hnutí výrazem protototalitářských potencií zchudlého a nedostatečně strukturovaného politického prostoru moderní doby, autoři obhajují reflexivní a sebelimitující potence v tzv. nových sociálních hnutích (a rozvádějí tuto obhajobu především v předposlední kapitole své knihy, která je těmto hnutím cele věnována).

Arendtová brojí proti modernímu pronikání sociálního prvku do politiky, která se tak stává funkcí sociálních (pro ni především ekonomických) vztahů. Napětí mezi Schmittem a Habermasem (a myšlenkový postup od jednoho k druhému via Koselleck) pak autorům slouží jako východisko k teoretickému pročištění vztahu sociální a politické sféry. Tyto mají zůstat zřetelně oddělené, nicméně zároveň neuzavřené jedna druhé, otevřené vzájemné interakci. Zde je ovšem již sociálně chápáno jako sféra produkce morálních vztahů a norem. Se Schmittem autoři kritizují splývání politiky a morálky, s Koselleckem pak jejich pokrytecké odloučení, které má na svědomí osvětenství. Nakonec se nicméně staví za Habermasovo bohatěji strukturované řešení jejich dilematu, jež jde

vstříc nároku na uchování nezávislosti občanské společnosti, ale zároveň i legitimacy normativních nároků veřejné sféry (ovšem při respektování morální autonomie individua). Na tento rozbor navazuje stěžejní část knihy, formulující základní teoretické argumenty autorů, tj. kapitoly o diskursivní etice a relevanci sociální teorie pro téma politické úlohy občanské společnosti.

V polemice s jednostranností Foucaultovy kritiky mocenské podřízenosti klíčových institucí občanské společnosti navazují autoři na téma onoho dvojího potenciálu modernizačních procesů a zdůrazňují, že institucionalizované normy (ve formě zákona, práv a zvyků) nejen normalizují a podmaňují, ale též významným způsobem posilují autonomii a nezcižitelnou moc těch, jejichž životy upravují. Usilují o pozitivní rekonstrukci pojmu občanské společnosti a v jejich modelu hraje právo stěžejní „vytuzovací“ roli. Ukazují, že instituce práv nejen individualizuje, jak to vidí v duchu Marxovy kritiky Foucault, ale v podmínkách moderní společnosti slouží i jako médium komunikace, sdružování a solidarity.

Důkladným rozбором daných koncepcí autoři odhalují stěžejní vazby na jimi koncipované téma občanské společnosti i v teoretické produkci, ve které tyto nevystupují na povrch explicitně. Ani Luhmann nevychází z úmyslu nějak teoreticky udržet pojem občanské společnosti. Naopak, cílevědomě míří k dekompozici ideje jakékoli autonomní sféry, v níž by se vzájemně se posilující a stabilizující normativní struktury, formy sdružování a veřejné komunikace konfrontovaly s moderním státem a ekonomikou – tedy přesně opačným směrem, než kam míří jejich vlastní koncepce. V jistém smyslu je tedy kritické pojednání o Luhmannově teoretickém systému pro ústřední ideu knihy stěžejní. Autoři se snaží osvětlit, za jakých praktických a teoretických předpokladů je možné udržet ideu a pojem občanské společnosti v moderních podmínkách.

Závěrečný oddíl *Rekonstrukce občanské společnosti* již systematicky a důkladně představuje vlastní teoretickou pozici autorů. Sestává ze čtyř rozsáhlých kapitol, z nichž první dvě jsou věnovány teoretické rekonstrukci pojmu občanské společnosti v moderních podmínkách a další dvě exemplifikují

praktickou nosnost této teoretické rekonstrukce na dvou sociálně politických fenoménech naší doby – nových sociálních hnutích a občanské neposlušnosti. Vzhledem k obsáhlosti a bohaté strukturaci zde předkládaného argumentu jej na omezené ploše recenze nelze přiměřeně reprodukovat. Jeho základní rysy byly již nicméně naznačeny. Omezím se tedy v závěru pouze na některé stěžejní či sporné body daného textu a českého čtenáře odkážu na jeho podrobný rozbor ve *Sborníku prací FF MU Brno*, řada G, ročník 1993-1994.

Horizontní představou (a v tom především spočívá političnost dané koncepce) je projekt radikální demokracie či demokratizace klasické moderní západní politické kultury a struktury. Jde tedy o její demokratizaci, nikoli alternativu. Projekt přiznává utopický element, není však revoluční. Uznává institucionální rámec zastupitelské demokracie jako podmínku naplnění demokratizačního potenciálu občanské společnosti a pohybuje se v tomto rámci. V přímé návaznosti na Habermase pak zdůrazňuje ústřední roli komunikativního paradigmatu pro teoretickou rekonstrukci pojmu občanské společnosti. Jde především o ideu demokratické legitimacy a demokratizační (tj. legitimizační) zdroje je třeba těžit z diskursivně založených sfér životního světa.

Předkládaný projekt uznává zásadní diferenciaci a značnou míru autonomie různých sfér (politiky, občanské společnosti, ekonomiky). Autoři nicméně chtějí prorazit jednorozměrnost diskursivního prostoru životního světa a odrazit se z takto konstituované platformy k tomu, co nazývají politikou ovlivňování. Demokratizační potenciál nemá být vyhrazen jen sféře, která je jeho jádrem. Vyhýbají se však jasně formulované představě, že by se tak mělo dít zvýšením míry přímé politické participace na rozhodovacích procesech. Jde jim o vytváření tzv. struktur citlivosti vůči výsledkům diskursivní participace, která se odehrává o sféru níže. Politika ovlivňování pak prochází čtyřstupňovým modelem: od více méně amorfni sféry komunikativního prostoru životního světa přes koordinované aktivity občanské společnosti (občanské aktivity a sociální hnutí, v nich nastupuje moment kolektivního jednání) ke zprostředkujícím institucím politické a ekonomické společnosti